

Eda Kriseová

VÁCLAV HAVEL

Jediný
autorizovaný
životopis

PRÁH

PRÁH

Eda Kriseová

VÁCLAV HAVEL

PRÁH

Vychází s podporou Státního fondu kultury ČR
a ve spolupráci s Knihovnou Václava Havla.

Copyright © Eda Kriseová, 1991, 2014

Žádná část této knihy, obrazová ani textová,
nesmí být kopírována nebo jinak použita
bez písemného souhlasu vydavatele.

Copyright © Práh, 2014

Cover photo © Karel Cudlín, 2014

ISBN 978-80-7252-547-8

*Tato kniha je pohledem autorky na můj život a práci.
Je to její pohled a já těžko mohu posoudit, do jaké míry
je výstižný. Mohu jen doufat, že čtenářům přiblíží
nejen mne, ale skrze mne i naši zemi.*

Václav Havel

Havlovo theatrum mundi

Ještě na samém prahu televizního věku a definitivně spravedlivé budoucnosti pro poválečné děti táhly Čechami poslední loutkáři s divadelními kusy oné skurilní éry, kdy lidská duše jak ďáblu, tak bohu stála za dramatickou sázku.

Nový čas vtrhl do mysli Havlovy generace zákazem starých pohádek, vtiskl se do nich touto podivnou loupeží.

Na plány novátorů a jejich vědění, které nedovedlo snést dobrého Kašpárka, padlo šikmé světlo.

Ve víře, že odhalili dějinnou dynamiku, prováděli tito zachránce – abychom jim dali jméno, které pro ně později použil Havel – selekci mezi prohnilým a bodrým, až zůstalo jen bodro o sobě. Ovladatelný, loutkový svět, ráj strnulosti. Nenaslouchali ani tak zákonu dějin, jako entropie. Byli jeho správci a činili se tak dokonale, že se to zdálo být navěky, kdyby se býval rozklad nedotkl jejich jazyka. A kdyby ten jazyk nakonec nepojmenovával a nerozuměl jen vlastní svévoli.

Odtud se ovšem dali vyhmátnout. A právě tady nasadil Havel. Nezajímala ho kritika špatné praxe jinak prý pravdivé ideje, to přenechal mladším komplicům poválečné utopie, kteří pak zklamání a s pocitem viny se odvážili reformního pokusu anno 1968.

Nelákala ho šířavost poražených z roku 1948 ani jejich manýra soumraku bohů. Viděl v tom pouze otisk víry soků. Snad jen že zde se ta proslulá nutnost „pochopit nutnost“ změnila ve fatalismus, který smýval porážku.

Ne, Havel naslouchal řeči. Zkoumal vztah světa a slova. Jinak: zda slovo, smím-li to tak nazvat, „razí“.

Neboť slovo mu bylo i obraz, a tím i skutečnost. Objevil takto nejdříve „bezmoc mocných“ a odkouzlil vládce coby žvanily, vlastníky „ptydepe“. Tak se jmenovaly jejich bezobsažné řeči.

Hry prvního úseku Havlovy tvorby užívaly poetiky absurdního divadla, která svým zaměřením na rozpad mezilidských vztahů vyjadřovala groteskní drobení každé komunikace. Jenomže ve světě vševědů byl prohnílý jazyk médiem po výtce. A absurdita nikoliv výsledkem niterné krize, nýbrž cílem. Byla to realističnost na druhou, tuhá a variabilní zároveň. Mimika umrtvovaného života napodobující jeho cukání.

Daly se stanovit cykly tání a tuhnutí. Jediná časnost v bezčase tváří tyрана.

Za volnějších časů pod Chruščovem to Havel takto nahlédl a poprvé popsal. Nevěřil na světovou literaturu v goethovském smyslu a nehledal také cokoli předem kalkulatelného. Že se mu už tenkrát dostalo široké ozvy, bylo dílem jeho „nasazování logiky“, vyhmátl prostě hantýrku entropie, blábol soudruhů.

Ti ovšem neměli nic méně rádi než právě ironii a odkaz na skutečnou slabost.

Ještě jednou se sebrali. V cyklický návrat stejného a starého zářila „lidská pochodeň Palachova“. Značila nedvojznačně, že nyní i slova kritiků budou zkoumána ve své obsažnosti.

Staré však přineslo přece jen novotu. Přinejmenším pro Havla a jeho souvěkovce, kteří ztělesňovali dosažený stupeň lepší budoucnosti, a tím i důvod veškeré dosavadní sanace. Na moc to udělal odojem. Chňapla i po hrdlech vnuků. Žádala od nich spolužvást, starý souhlas mlčením již nepostačoval. Nejednalo se o to, předstírat víru v potěmkinskou ves kdesi v dálce, nýbrž o hru na život v ní.

Druhé tvůrčí období se u Havla ohlásilo jako bolestná ztráta distance ironika.

Aby svému „logickému angažmá“ zůstal věrný, zvolil nejriskantnější řešení... Vsadil sám na sebe a učinil tématem lidskou identitu.

Scénický autor bez scény je jako listonoš bez pošty. V totální společnosti zbývá jediný volný příjemce, moc sama. A vládcové se nepříjemné zvěsti mohou bránit, jen dokud adresát svou zprávu nestvrzuje i životem.

A tak se stali Havlovým publikem oni. Často i v dopisech zpracovávajících zkušenost s touto novou „veřejností“. Právý live theatre bez paralel. Po bezmoci mocných odhalil Havel „moc bezmocných“. Moc dávat jméno. Věděl, že každý výrok si svoji relevanci nese už v sobě, protože významy nezávisí na přitakávání při záporu, jak mínili vládcí, pyšně přesvědčení, že ovládají i umění významu.

Havel vsadil sám na sebe a málem zemřel, když ho odvaha přivedla na samou mez fyzické podstaty. Dnešní euforie trochu zamlžuje, čím se moc slova platí. Transparence tohoto osudu, ba jeho divadelnost, se konala bez rekvizit; když padla opona, mrtví se nezdvíhali. Ale ten jedinečný příběh osamělého dramatika uprostřed Evropy předvádí zázrak života; je theatrum mundi a současně vita activa.

Z vězení doma se zvolna uzdravoval a žasnul nad tím, že nepatří sám sobě.

Poté, co doosvědčil svou identitu, žádali po něm ochranu identity těch druhých, ačkoliv právě zakusil, jak omezená je každá jednotlivá garance už jen fyzicky. A že se i pak znovu a znovu musí volit mezi pravdou a omylem.

Volán z mnoha stran bránil se tomu: jednak chtěl zachránit distanci důležitou pro každé psaní – a ovšem činil tak z obavy, že by měl nyní být neočekávaně zavázán v oblasti, která mu byla nejmíc podezřelá.

Podnikl ještě jeden pokus řešit své dilema literárně. Ještě jednou nechal po jevišti defilovat své hard-and-softlinery ptydepe. Ale byli

z nich náhle tristní kašpaři, sušenky loutkového světa, který doopravdy uctíval v mauzolejích voskové figuríny.

Jako by teď Havla zajímala moc této moci.

Její hranice.

V jeho textech se objevuje nové slovo: odpovědnost.

Pojem, který rozbíjí distancovanou blízkost literatury, neboť jde o to, skutečnost nejenom popsat, nýbrž ji také tvořit. Avšak ten, kdo vytváří skutečnosti, nepíše příběhy, stává se jimi, děje se. Stává se dějinami, postavou kusu, který nepotřebuje autora: s výjimkou onoho, který, postaru by se řeklo, je boží. Pravda tohoto díla není již v jediných rukách. Ani to za námi, prožitek... biografie, ne. Ani tento doposud důkaz rovnice mezi slovem a hodnotou nepatří hrdinovi dění. Hlasatel lidské identity tu stojí před podivným křížencem. Sám sebe musí teď strpět jako objekt biografického textu, který by s největší pravděpodobností napsal docela jinak; zcizeně, mnohoznačněji. Snad jako tanec, do něhož vyústují tak mnohé havlovské hry. A jak ho znám, je nejspíš s to tuto největší ironii svého života snést s jistým odhodláním jen proto, že věří na vzájemnou souhru podobných, neobjednaných obrázků ze života. Jednou snad složený vydají obraz života jako takový. Nikoliv mozaiku, nikoliv strnulý pomník, nikoliv hagiografii, ale plamen, který se mihotá, sycen z mnoha zdrojů, aby dal nahlédnout v pravdu, která, jak nás učivali, bývala určována jako vyjevování bytí. A takto nám zůstane Havlovo tajemství uchováno, neboť pravda skutečných věcí se nabízí lidskému oku vždy jenom parciálně. A na rozdíl od vědění vševědů, kterým Václav Havel tak pohrdá, se zde prostě ujasní, že neproniknutelnost tvoří podstatnou část všeho rozumění.

Jiří Gruša

Bonn, únor 1991

Vaškovi

Motto:

Jednou navštívil Havlov jeden pán, a když odjel, malý Václav poznamenal, že to je zvláštní, že ten pán nemá hrb.

„Jak to, Venoušku?“ tázala se maminka.

„Poněvadž má takový obličej, že by měl mít hrb.“

Maminka využila té příležitosti k menšímu kárání.

Vyprávěla dětem, jak krutý osud příroda uštědřuje hrbáčkům a jak je smutná ta maminka, které se narodí hrbaté děťátko.

Václav na to podotkl:

„No jo, ale jak zas je nešťastná velbloudí maminka, když se jí narodí děťátko bez hrbu.“

Kolej krále Jiřího

Kde se tady vzal nevysoký, čilý člověk, který víc běhá, než chodí, a pohybuje se s lehkou nemotorností? Má světlé kučeravé vlasy, modrý pohled plný nevinnosti a chlapecký úsměv. Všechno ho zajímá a nad vším žasne, jako by to viděl poprvé. Má tolik energie, že dokáže všechny kolem utahat. Může někde sedět celou noc, ráno se hodinu cachtá v koupelně a nastoupí do práce. Nikdy se nešetří. Rád sedává v hospodách čtvrté cenové kategorie s kamarády na pivu. Svetr a džíny jsou jeho nejmilejší oblečení. A pak si oblékne smoking a objeví se v tanečním sále a tančí šestikrokový valčík doleva. S bílou hedvábnou šálou na krku vypadá jak mladý Swann. Je tak hodný, že se lidem zdá, že by se s ním dalo orat. Tento dojem vzniká proto, že je neosobní, jde mu vždycky o věc, a nikoli o sebe sama. To někdy lidi plete, protože sami takoví neumějí být. Neumějí se takhle dát všanc.

Nevím, jestli tyto vlastnosti jsou vrozené, nebo jsou dány výchovou. Víím ale, že je těžké vymyslet strategii nějaké akce, trvat na svém, a zároveň ctít tajemství a překvapení, které nám život každou chvíli vyjevuje, a podřizovat se mu.

Vychodil obecnou školu v roce 1947 a maminka rozhodla, že by měl jít z domu, aby užil samostatného internátního života. V Poděbradech na zámku byla tehdy zřízena střední chlapecká škola po vzoru anglických internátních škol v Etonu a Harrow. Jmenovala se Kolej krále Jiřího z Poděbrad. Studovaly tam bezprizorné děti, které ve válce ztratily rodiče, jako Miloš Forman. Škola dostala od vlády na ten bohubilý skutek dost peněz, a tak si ředitel Jahoda mohl vybrat nejlepší profesory. Díky profesorům a finančním prostředkům to opravdu byla dobrá moderní škola

s příslušným vybavením. Byly tam dílny: truhlářská, zámečnická, kovářská, knihářská. Chodily tam i děti z Poděbrad, a když skončila škola, šly domů, zatímco těm ostatním začal internátní život.

Sešla se tam neuvěřitelně nesourodá skupina dětí: sirotci, prominenti z takzvaných buržoazních i komunistických rodin. Komunisté, když vyhráli volby, tam začali dávat svoje děti. Některé bezprizorné děti žily na konci války jako vlci. To nebyl případ Miloše Formana, který byl, jak sám říká, dobře chráněn a opatřen strýčky a všelijakými příbuznými. „Ty děti, které ke konci války loupily, si řekly o žvejkačku, a když jsi mu ji nedal, tak tě píchl kudlou a bylo to,“ vypráví Forman.

Vedení školy řešilo podivnou sociální situaci tím, že zavedlo velmi přísný režim. Bylo to cosi jako vojna, ale na vysoké úrovni. Sem tedy poslala paní Havlová svého staršího synka. Byl, tehdy desetiletý, na ložnici mezi mladšími. Každá ložnice mladších studentů měla jednoho staršího rádce a tím byl ve Vaškově ložnici čtrnáctiletý Miloš Forman.

„Já byl strašně naštvanej,“ povídá, „protože já bych byl býval raději se stejně starými kluky. Mezi čtrnáctiletými kluky se vedou mnohem zajímavější řeči než mezi desetiletými, takže já tu funkci neměl rád. Přijal jsem ji proto, že za to byly určité výhody. Tam bylo všechno přesně odbodováno. Když měl někdo průměr lepší než jedna celá sedm, tak neměl povinný studium, nemusel sedět někde v učebně a po škole to byl svobodný člověk, jako Poděbraďáci. K tomu se počítala funkce rádce, srovnaná skříň a ustlaná postel. Buďto jsi musela být nejlepší, pak jsi byla svobodný člověk, anebo nejhorší.“

„Pamatuješ si, že se Vašek něčím proslavil nebo se něčím odlišoval od houfu kluků, kteří ti šli na nervy?“

„Utkvěly mi v paměti dvě příhody. On se prostě od té doby nezměnil. Když se hrál fotbal, měl utkvělou představu, že dobrý fotbalista je vždycky tam, kde je balón. Takže on furt honil balón a výsledek byl, že za deset minut si musel jít lehnout, protože byl úplně schvácenej.“

„Ale on umí běžet na dlouhé trati a umí taktizovat,“ namítla jsem.

„Za tou mičudou furt běhal,“ uzavřel Miloš. „A ještě si vzpomínám, jak jsme dostali kolo a začali jsme se učit jezdit. Vedoucí dílny nás vzal do první brány a tam nás prostě vysadil na kolo. Vyjelas z brány, zatočilas okolo sochy Jiřího z Poděbrad a zpátky do brány. Všichni to tak udělali, až na Vaška. Posadili ho na kolo, strčili, Vašek jede, my tam čekáme a najednou koukáme, že kolem sochy krále Jiřího nezatočil, ale ujíždí furt rovně dál, k Nymburku. Koukáme jak blbci, a když nám zmizel, začali jsme rvát:

„Pane profesore, pane profesore, Havel prchá!“

Přišel nádhernej profesor, pinktlich pán, no jo, povídá, prchá, tak já se za ním vydám na motorce. Jenže to nebylo hned. Pan profesor si musel navlíknout kamaše, natáhnout koženou kuklu, vzít rukavice, nasadit motocyklový brejle, prostě vybavil se, všechno, jak má být, a pak teprve vyjel. Chytil Havla až někde u Nymburka. Zjistil, že Vašek neprchal, ale bál se zatočit a neuměl zastavit. Protože byl relativně malej, nedosáhl nohama na zem, aby to ubrzdil. Nevěděl, co má dělat, tak jel furt. Kdyby ho byl pan profesor nedohonil, tak by snad dojel do Sovětskýho svazu.“

Václav Havel strávil v Poděbradech celkem tři školní roky. Ivan Havel přišel do Poděbrad o dva roky později. Byl ještě mladší a Formana už nezaujal ničím. Pobyl tam ostatně jen krátce v letech 1949–1950. V únoru památného roku 1948 byli studenti na horách ve škole v přírodě. Zrovna se vraceli a na nádraží v Mladé

Boleslavi čekali na příjezd pražského vlaku, který jede na Kolín a Poděbrady. A tam slyšeli, jak z nádražního tlampače mluví Klement Gottwald. Miloš si všiml zajímavé věci: v jejich třídě, tj. ročník třicet dva a mladší, byli z devadesáti procent přesvědčeni, že je to podvod. Starší, počínaje ročníkem třicet jedna, začali hned skandovat hesla a hlásit se na stavby mládeže. Forman tvrdí, že mezi generací třicet jedna a třicet dva je řez nožem.

Pátrání po všem, co je zakázané

V roce 1956 v samizdatové Revui K, kterou vydával Josef Hiršal a Jiří Kolář, vychází mezi povídkami Bohumila Hrabala, básněmi a texty Emila Juliše a Jana Zábrany Havlův esej – Nad prózami Bohumila Hrabala. Je to pokus proniknout do světa spisovatele už tehdy zralého. Hrabalovi bylo přes čtyřicet, a nevytiskl ve své zemi ještě ani jednu knížku. Dvacetiletého Václava zajímalo, jak to, že píše, i když nepublikuje, a jak se vůbec vytváří literární dílo. Eсей připomíná učebnici v americkém duchu „How to“: make love, enjoy life, learn English atp. Mladý člověk by rád dostal na všechno návod a Havel chtěl takový návod vypátrat. Připomíná dítě, které když pitvá myš, snaží se najít její duši. V eseji o Hrabalovi je ještě dětská zvědavost a žádná pokora, která teprve později, až se život zkomplikuje a až člověk tlakem dospěje, smiřuje ho s tajemností bytí. Havel se snaží racionální analyticitou poměřit jednotlivá autorova díla a najít systém v tom, jak jsou povídky sestavené v příbězích souřadných a podřadných. Analyticitost je tu dovedena téměř ad absurdum, později se jí naučí ovládat zručněji. Přesto však nacházím v tomto eseji objevnou a novou myšlenku, kterou bych ráda ocitovala. Obávám se, že Václav Havel nebude chtít tento esej tisknout ve svém souborném díle, i když je pozoruhodný právě proto, jak autor na sebe všechno mimoděk prozrazuje. Že četl Kritický měsíčník a literární časopisy z první republiky, že je poučen z děl velkých kritiků, jako je profesor Černý nebo Šalda. Jeho jazyk je květnatý a prvorepublikový, staromódně seriózní, a to všechno staví esej na neobyčejně kultivovanou úroveň. Jako by se autor pokoušel překlenout propast mezi lety padesátými a první republikou, kdy se narodil a v jejímž ovzduší v domácím

prostředí vyrostl. Jako by se pokoušel zaplnit nějakou díru. A teď ta objevná myšlenka: formuluje tu, co je spisovatel a čím se liší od jiných lidí. Pátrá po tom, kdo je, do čeho jde a nač se chystá. Chce se o tom dozvědět co nejvíc, proto tak pečlivě studuje dílo jiného autora.

„... Hrabal nechce být spisovatelem, chce prostě psát nejlépe.

Proč to však potřebuje psát? Co jej k tomu žene? Co jej uvnitř odlišuje od ostatních železničářů, hutníků, pomocných dělníků, mezi něž patří? Je to, myslím, intenzita, kterou svůj život žije, intenzita, s kterou vidí svět kolem sebe, s kterou promýšlí jeho souvislosti, s kterou se snaží poznat a pochopit život kolem sebe. A tato intenzita, kterou můžeme úhrnně označit intenzitou existence, jej v poslední instanci nutí projadřovat samu sebe skrze psaní, vidění i život, poznání i chápání světa převádět do psaného světa.“

Důležité rovněž je, že objevuje velkého undergroundového autora dávno předtím, než ho objevila literární kritika a než mu začaly vycházet knížky.

V patnácti letech se Václav začíná zajímat o poezii. Píše básně a jeho tatínek pan inženýr Havel je tím překvapen, neboť v rodině jsou většinou inženýři. Najednou se jim narodil básník, který přečetl kdejakou filozofickou knihu z rodinné knihovny. Se stejně starými kamarády, tedy ročníkem třicátým šestým, založili duchovní kroužek nebo literární skupinu Šestatřicátníci. Byli ve věku gymnazistů, ale většinou normálně pracovali a mohli studovat jen večerně, protože měli nějaký kádrový škraloup. Pořádali sympozia a sjezdy, a vydávali dokonce i strojopisný časopis. Hlavně ale hodiny vzrušeně debatovali. To, co dělali, bylo nebezpečné, jenže oni o tom nevěděli. Bylo jim patnáct let a nebyli plně právně zodpovědní. Kdyby jim bylo víc než osmnáct, mohli lehce skončit ve stalinských koncentracích, mohli být odsouzeni

i k trestu smrti. Ve své nevinosti tíhli přesně k tomu, co bylo před mladou generací skrýváno, protože měla být vychovávána přísně ideologicky. Měli být Gottwaldovými vnuky, svazáky, tepat mezi sebou předsudky, kádrovat se a odsuzovat všechno, co v minulosti neudělala dělnická třída a její předvoj – komunistická strana.

Havlovi kamarádi byli většinou odpadlíky od ideologie. Největším dobrodružstvím pro ně bylo pátrat po skrytých pokladech české literatury a historie. U Havlů měli v knihovně Volné směry a Kritický měsíčník. Tyto časopisy obsahovaly něco úplně odlišného od toho, co se momentálně tisklo, dokonce i jazyk byl jiný. Václav si začal velmi brzy sám číst a přečetl kdeco. V deseti letech prý na něho udělala velký dojem ta část životopisu Palackého, kde se praví: „... již v pěti letech přečetl celou bibli.“ Poněvadž choval velké ambice a chtěl být někým, kdo není slavný až po smrti, jak prozradila maminka v deníčku, bibli sice číst nezačal, ale zato se jako desetiletý pustil do tisícistránkového F. L. Věka, epopoje z českých dějin.

Přítom si prý šeptal: „... již v deseti letech přečetl celého F. L. Věka.“

Přítel pana inženýra sjednal mladému básníkovi návštěvu u Jaroslava Seiferta. Václav Mistrovi přinesl své první básnické pokusy a dostal od něho dopis. Navštěvovali pak Seiferta, krále české lyriky, v jeho bytě spolu s Jiřím Kuběnou a Milošem Formanem. Miloš Forman studoval v té době na filmové fakultě Akademie múzických umění. Mohl studovat, protože jeho rodiče zahynuli v koncentráku. Na něj si komunisté netroufli, to už bylo trochu moc. Vašek tíhnul k filmu, k divadlu a k poezii a byl rád, že s ním o čtyři roky starší Forman kamarádí a že aspoň přes něho může mít nějaké spojení se školou, po níž sám toužil. Ve škole se promítaly zahraniční filmy, které se do kin nedostaly. Forman

vyprávěl potom Vaškovi v kavárně Slávie, co viděl a jaké to bylo. Umělecké školy byly v té době na vysoké úrovni, nikdy později už jí snad nedosáhly. Na FAMU učil například Miloš V. Kratochvíl, na něhož Forman vzpomíná s vděčností a láskou. Po roce čtyřicet osm se totiž nemohla řada „buržoazních“ intelektuálů účastnit veřejného života, publikovat, veřejně vystupovat. Mohli se zčásti uklidit na umělecké školy. Zdálo se, že odtamtud o nich není slyšet. Teprve mnohem později přišli komunisté na to, že tito učitelé jsou pro ně nejvíc nebezpeční, protože šíří v mladých hlavách náказu myšlení. Později se staly umělecké školy tzv. kádrovými školami a zvláště po roku šedesát osm byly pečlivě vyčištěny.

Na FAMU učil také Milan Kundera. Studenti ho měli rádi, věřili mu a nebáli se ho. Jen o pár let starší, byl už profesorem, ovšemže díky tomu, že byl ve straně. Nicméně odvedl velmi dobrou práci a dovoľoval studentům psát věci, které by jinde než pod střechou alma mater byly možná životu nebezpečné. Tak tedy ve Slávii, asi, přišel Forman s Havlem na to, že napíšou filmový scénář, který Forman natočí jako školní film. V té době byl Kafka zakázaným autorem. Konference v Liblicích, která ho uvolnila, byla až v roce šedesát tři. Ti dva se o Kafkovi dozvěděli z německé knížky, kterou měl Vašek. Byla to kniha o Kafkovi od Maxe Broda a tam si přečetli, že Kafka trávil léto v Siřemi – Zürau. Jezdil ke své sestře Otle, která tam měla pronajatý domek. A že tam Kafka napsal Zámek a zámek že je ve skutečnosti sýpka, která stojí na kopci, a že když si člověk vezme s sebou Zámek, může chodit po Siřemi a přesně si tam najde topografii románu. To zaujalo dva literární dobrodruhy a rozhodli se, že tam pojedou. Havel vzal s sebou německou knížku Brodovu a Kafkův Zámek. V knížce byla i fotografie Siřemi. Chodili spolu po vsi a ptali se: Prosím vás, tady je někde domek, kde žila sestra Franze Kafky a kam on

jezdíval na prázdniny. Nikdo nic nevěděl, paměť téhle vesnice byla dokonale, úděsně vymazána. Nežil tu už nikdo z lidí, kteří tu bydlívali před válkou. Němci odtud vyhnali Čechy v roce třicet osm a Češi zase ve čtyřicátém pátém odtud odsunuli Němce. Tato vesnice neměla žádné dějiny, nezůstal tu ani jeden starousedlík, jako by se tím vyplnila jedna z Kafkových hrůzoplých vizí o konci Evropy. Ti dva chodili po vsi a pořád se ptali. Želbohu, Kafkův domek v knize vyfotografovaný nebyl, a tak ho neměli podle čeho poznat. Pak jim konečně nějaký strejc doporučil, aby šli na národní výbor, tam prý vědí všechno. Šli na národní výbor a Miloš Forman o tom vypravuje:

„Tam seděl předseda národního výboru. Když jsme mu řekli, že hledáme ten domek a že potřebujeme zjistit, kde žila Kafkova sestra, vyslechl nás a řekl:

„To já nevím, ale zeptáme se na to předsedy partaje.“ Zavolal: „Lojzo, pojď sem.“ Lojza přišel a říká: „Co je?“

„Tady přišli soudruzi z Prahy, víš, a nějaké Kafka, znáš nějakýho Kafku?“

„Ne, počkej. Kafka, kde bydlí?“

„Ale ne, to byl spisovatel, ještě před válkou. A on tu bydlel u své sestry.“

„To já nevím, člověče,“ řekl Lojza a teď nám dal lekci o tom, jak ti Němci byli zlí a jak komunisti jsou hodní. My tam seděli a koukali na sebe a Vašek, znáš ho, ten se furt vypytał a byl strašně zdvořilej. Už jako desetiletý kluk, to si pamatuju, to bylo nejslušnější a nejzdvořilejší dítě, jaký jsem kdy poznal. Závěr šéfa partaje byl, že tu žádný Kafka nikdy nebyl. A já jsem vytáh tu knížku a povídám:

„Ale byl, podívejte se, pane tajemníku, tohle byl ten Kafka, tedy je vyfotografovaný.“

„Ježíš, to je Sirem,“ volal předseda partaje a byl nadšený, že jejich vesnice je v knížce, která vyšla v Německu.

„Kdo to byl ten Kafka? A co dělal?“ ptal se znovu.

A teď mu Vašek vyprávěl o Kafkovi a ukázal mu Kafkovu fotku. Je to fotka pár měsíců před smrtí a Kafka tam vypadá krásně. Předseda partaje si ho prohlíží a povídá:

„Pěknej kluk, člověče, kurva, to byl pěkný kluk, a kde žije?“

My mu vysvětlili, že umřel na tuberkulózu a ta nemoc že dělá umírající krásnými. Kůže se nějak podivně prosvětluje, jako kdyby dostala hloubku, a člověk má zvláštní oduševnělý výraz. Vašek to zaníceně vykládal a oni poslouchali, jak tuberkulóza dělá z lidí před smrtí krásné lidi, a předseda partaje najednou vybuchl a křičel:

„Člověče, proto já jsem tak vošklivej, protože jsem zdravěj!“

To už jsme nevydrželi. Vašek se začal šíleně smát a museli jsme odejít. Potom se to se scénářem táhlo a nenapsali jsme nic, protože bylo jasné, že jméno Kafka beztretně nemůžeme ani vyslovit.“

Miloš tvrdí, že v Siremi byli v roce 1954, Václav říká, že to bylo až po liblické konferenci, kdy už Kafka přišel do módy. Myslela jsem, že kvůli tomu budu muset tu historiku vyhodit, ale pak mi to bylo líto. Zdá se mi, že není důležité, kdy se odehrála, protože kafkovská situace stejně jako švejkovská a jejich prolínání v této zemi trvá. Námět filmu je dnes dokonce velmi aktuální a vůbec bych se nedivila, kdyby se už v realitě uskutečňoval.

Do Siremi přijede zeměměřič, je rozhodnuto, že se tam vybuduje kafkovská rezervace, umělý Kafkův svět, aby se přilákali turisté. Zeměměřič, který to má dát dohromady, se nemůže hnout z místa, naráží všude na lhostejnost a byrokracii. Při budování turistické atrakce se opakuje historie Kafkova Zámku.

Václav dodává, že scénář nenapsali, protože si to Miloš rozmyslel. Přišli na to, že by film předpokládal znalost Kafky a tu u filmových diváků předpokládat nemohou.

Scénář tedy nenapsali, ale scházeli se dál ve Slávii a navštěvovali spolu velké české umělce, tehdy zakázané nebo aspoň umlčené, objevovali osobnosti, kterých si vážili. Byli šťastni, když s nimi tito lidé mluvili, když se dokonce někteří s nimi spřátelili.

„A pak si ještě pamatuju,“ vypráví Miloš Forman, „jak Vašek pro mě objevil Holana a že mě dokonce jednou k Holanovi zavedl. Bydlel v domečku na Kampě pod panem Werichem. Já ani moc neposlouchal, o čem se mluvilo, protože já byl z toho úplně fascinovanéj. To bylo ve dne, odpoledne, ale v místnosti byla absolutní tma, svítila tam akorát jedna malá žárovíčka, on prostě žil tak, aby k němu nepronikalo denní světlo. Byl to černokněžník, mystické stvoření a já jenom zíral. Vašek se s ním znal docela dobře, protože jinak bychom se k němu nedostali, on nepřijímal návštěvy.“

Dalším objeveným ostrovem ve smyslu rilkovském, jsme přeci v Praze, byl Jiří Kolář. Tito lidé spojovali mladíka Havla, jakoby vyvržence, s jiným, ušlechtilějším a spravedlivějším světem. Měli vysoké morální nároky na umění a literaturu zvláště, a proto nepublikovali. Lidé jako Kolář, Chalupecký, profesor Černý tady trčeli jako dávné majáky a měli mnoho společného s tím světem, v němž Václav vyrůstal a který ctil hodnoty, jež v novém světě neplatily. Jedním z nich byl také Zdeněk Urbánek. Náš starý skvělý přítel Zdeněk si vzpomíná, že viděl Vaška poprvé v polovině padesátých let, v ulici, která se jmenovala Kozí nebo Kozácká, to už neví. Kozí by se prý k té ulici hodilo mnohem líp, protože byla svažité a kozy se s oblibou na takových prudkých svazích pasou. Tam se tehdy dostavila skupinka lidí, možná byli dva, ale působili nejmíň jako čtyři, nebo byli tři a působili jako pět. Mladí

lidé, k nimž Václav patřil, měli přečtené možná všechny Kolářovy knížky, které vyšly do roku 1948, možná i samizdaty, které vycházely v padesátých letech v nepatrném počtu výtisků. Jiří Kolář patřil ke skupině básníků a malířů, kteří se scházeli v kavárně Slávii. Chodili tam Zdeněk Urbánek, Vladimír Fuka, Kamil Lhoták, Jan Rychlík, Josef Hiršal. Psali texty a navzájem si je vyměňovali, jako jsme to dělali potom my v sedmdesátých a osmdesátých letech, a vydávali své texty jako samizdaty. Dělali to proto, aby udržovali kontinuitu sami se sebou, se svými minulými životy, s ostatním světem, a aby se nezbláznili. K vyvržencům Václav nějak podvědomě patřil, ale kupodivu, přidružili se k nim i Jiří Kuběna, Josef Topol, Věra Linhartová, Miloš Forman, všichni, kdo nepsali angažovanou a ideologickou literaturu a hledali něco podstatnějšího a opravdovějšího. Našli to u Kolářova stolu ve Slávii. Sami už ve Slávii dlouho sedali, jenže nevěděli, že u vedlejšího stolu sedí ti, s nimiž se už dávno touží seznámit. Zdeněk Urbánek vzpomíná, že Kolář byl při té návštěvě k mladým hrozně milý. Později, bylo to právě v čase Vaškových prvních úspěchů na Zábradlí, Kolář o něm říkal, že nemá čistou poetiku. Stalo se potom okřídleným rčením: „Heleď, ty mlč, nemáš čistou poetiku.“

Olga

Je pořád rok 1956 – v životě Václava Havla nad jiné významný. Na jaře ho jedna kamarádka, s níž pracoval v laboratoři, seznámila v kavárně Slávia s Olgou:

*Svítá, žáby ve vašem rybníku
divoce kuňkají, ticho, nikde ani duše.
Stojíme sami u zdi, osázené
skleněnými střepinami
pro ztížení života zlodějům.
Napadají mne příměry o sobě – zloději
a o tvé tváři – zdi se střepinami, aby byla
má cesta k tvé duši složitější.*

Václavovi bylo v době seznámení sedmnáct let, Olze dvacet. Václav byl buclatý blondák a vypadal snad ještě mladší, než byl. Olga byla hezká, elegantní a chtěla být herečkou. Žila se svou matkou a mladším bratrem v jednom z žižkovských domů, byla to ještě tehdy dělnická čtvrt, její matka byla dělnice a milovala divadlo a film. Olga navštěvovala soukromou hereckou školu a chodila s kamarádkami na představení profesionální i ochotnická. S ochotníky zahrála i několik menších rolí a oblíbené filmy viděla několikrát. Hodně četla tenkrát dostupné překlady Hemingwaye, Steinbecka, Saroyana, Faulknera. Hrála bridž a byla velmi společenská. Známostí s Havlem vstoupila Olga do společnosti literátů, herců, výtvarníků a moc ji zajímalo, co si povídali. Ve Slávii u Kolářova stolu byla většinou tichá a pozorná, teprve když se otrkala, začala se chovat otevřeně, neformálně, upřímně a někdy

i tvrdě, jak byla zvyklá. Rychle se orientovala, byl vtipná, byla s ní legrace. Václav byl ve Slávii vůdčí osobností, byl sečtělý, vzdělaný a psal básně. Seznámil Olgu se svými vrstevníky, k nimž patřili Josef Topol, Jiří Paukert-Kuběna, Pavel Švanda, Věra Linhartová a Viola Fischerová. U kavárenského stolu tehdy s mladými sedávali starší, nerežimní spisovatelé ze skupiny 42 jako Emanuel Frynta, Jan Zábřana, Josef Hiršal, Jan Vladislav a Josef Jedlička. Vydávali už tehdy v padesátých letech literární samizdat.

Sociálně i povahově byla Olga Václavovou druhou polovinou. Velice ho zajímalo prostředí, z něhož pocházela, fascinoval ho Žižkov a také Olžina upřímnost, samostatnost, rozhodnost a praktičnost. Musela se už od dětství starat o malé děti své starší sestry. Vyrostla, jak říkala, na ulici. Pravila, že ulice je krutá jako bič boží, ale všichni ji měli rádi.

V Revui K zveřejňuje Havel v roce 1956 o Olze dlouhou báseň. Ještě jednou z ní cituji:

*Trvalo půlden, než jsme se domluvili.
Ty, dcera Žižkova, já, ještě nezkušený
návštěvník spisovatelských kaváren. My dva,
kdesi na okraji jara.*

Vztah s Olgou, to byla asi Havlova revolta proti jeho „buržoaznímu“ původu, proti zvyklostem a rodinným rituálům, proti laskavé mamincině přisnlosti. Olga byla mateřská, ale jinak než maminka. Odpoutával se od své rodiny, od své osamocenosti a jinakosti. Také Olga zvolna přesazovala své kořeny ze Žižkova do intelektuálního prostředí divadel a kaváren. Oběma bylo jasné, že se nemohou zařadit do oficiální literatury, že je vyloučené udělat v totalitní společnosti kariéru a zachovat si přitom svou ce-

listvou duši. Už v padesátých letech byli disidenty a žili v jakémisi undergroundu. Olga byla v očích maminky Havlové nevhodnou partií, pozorovala s nevolí, jak se z jejího staršího syna stává umělec a bohém. Bylo to proti rodinné tradici a neodpovídalo to očekávání. Ing. Václav Havel se s Olgou brzy spřátelil.

Od té doby, co spolu začali chodit, což bylo až tři roky po seznámení, byli všude spolu a tvořili nerozlučný pár. Ona je první, kdo čte jeho rukopisy. Ona s ním staví plot. Když jednou Václav zabloudil na Hrádečku v lese, chodil sem a tam a volal: „Olgo!“

Kafka, Ionesco, Beckett

Franz Kafka byl až dosud Havlovým nejoblíbenějším autorem. S údivem jsem sledovala, jak hned na začátku nacházel a vybíral si to pravé. U svých lásek a vzorů pak setrval, nanejvýš k nim něco a někoho přidal. Objevoval systematicky to nejlepší, co ti před ním nashromáždili, a téměř se nespletl.

Mají s Kafkou snad společně poznanou absurdní dimenzi světa, společný zážitek vyvrženosti, plachosti, neustálého pochybování o sobě a svých schopnostech, pocit viny a nesamozřejmosti. Je až s podivem, kolik toho má společného židovský intelektuál z počátku století a synek z buržoazní a majetkově vyvlastněné rodiny žijící na pomezí společnosti. Jak mnozí se s Kafkou identifikovali, jak mnozí ho napodobovali. Jak mnohým se zdálo, že mají s ním podobný životní pocit, když byli pronásledováni. Většinou je to falešné, ale u Havla to sedí. Oba dva předpovídali ve svém díle budoucí podobu světa. Kafkova vize byla nešťastná, ba tragická. Havlův svět byl už v takové bídě, že se mohl jedině zlepšit. Čím víc pročítám jeho texty, tím se mi zdají být vizionářštější. Musím se chvílemi smát, jak dokonale sám sobě předpověděl budoucnost, z níž je mi úzko jako z přítomnosti.

Měli a mají zájem o ztrátu identity jednotlivého člověka, o to, jak se člověk stává obětí a terčem manipulace odosobněné moci. Východiska jsou jiná. Kafkova noční můra se vyplnila. Havlův sen se plní. Nerada bych to dál rozbírala, protože nejsme u konce.

Havel byl také už v druhé polovině padesátých let vyzbrojen čtením Becketa a Ionesca. Své téma objevil a držel se ho až do konce. Často se říká, že každý autor má jedno téma, s nímž se po celý život vyrovnává, vede s ním spor, a čím je starší, moudřej-

ší a zkušenější, tím se možná víc přibližuje k řešení. Definitivní řešení však nenalezne, protože není, je jenom přibližování. Jako v životě není cíl, ale je cesta. Na té cestě je důležité být a pohybovat se směrem k cíli, kterého ale nikdy nedosáhneme. Lidský život je spor člověka s řádem, neboli s Bohem, na jmeně nezáleží. Řádu se nelze přizpůsobit, řád je zapotřebí žít a svým životem vytvářet.

Havel má téma pseudoobrod. Systém chátrá, ale jeho představitelé pořád věří, že má právo na existenci, všichni už vidí, že král je nahý, ale král tvrdí, že je oblečen. Lidé umožňují systému, aby se stále obrozoval, protože se mu přizpůsobují, zvykli si na to, a tím sami realitu pořád znovu vytvářejí. Jenže ze lži pojde zase jen lež. Ideologie, s níž se člověk ztotožní a jíž se dá, si ho pak sama připraví, jak ho potřebuje mít. Člověk si už raději nemyslí nic a může pak během několika hodin či okamžiků změnit názor v protikladný. Toto je téma lidské identity a existenciální schizofrenie. Havel objevuje tento mechanismus a není potom divu, že když dnes čteme hru Vyrozumění, zdá se nám, že je věštecká. Předvídá totiž normalizaci, kdy to už došlo tak daleko, že ani nikoho nezajímalo, jestli člověk, který se prokazuje nějakým přesvědčením, to myslí vážně. Dokonce by byl snad považován za blázna a hlupáka, kdyby to vážně myslel.

První tištěný text, první veřejné vystoupení

V roce 1956 se stalo ještě něco pozoruhodného. V té době byl Václav studentem Českého vysokého učení technického. Několikrát předtím se pokoušel dostat na filmovou fakultu Akademie múzických umění, ale nebyl přijat. Na umělecké školy se vždycky hlásilo hodně uchazečů, a tedy tu platila daleko přísnější kádrová pravidla než na vysoké škole technického zaměření. Socialistický režim se orientoval na vědu a techniku, chtěl předhonit západní imperialistické státy s jejich vysmívaným blahobytem a technologiemi, a proto se podle směrnic přijímalo hodně studentů na techniku. Na vysoké školy humanitního zaměření bylo téměř nemožné se dostat, když rodiče nebyli členy KSČ, a s buržoazním původem už vůbec ne. Bylo nebezpečí, že Václava vezmou na vojnu. Tehdy propadl panice, přihlásil se na techniku a tam ho přijali na obor ekonomiky dopravy. Myslel si, že později nějak přestoupí na AMU, což se ukázalo jako holá nemožnost, nakonec stejně v roce padesát sedm musel rukovat. V době, kdy pronesl památný projev na aktivu mladých spisovatelů na Dobříši, byl tedy studentem vysoké školy, kterou brzo potom opustil.

Bylo po slavném dvacátém sjezdu KSSS. Na druhém sjezdu Československého svazu spisovatelů si vzali slovo Seifert a Hrubín a prvně kritizovali kulturní politiku státu, mluvili o spisovatelích, kteří byli v padesátých letech vyloučeni z literatury a zavřeni. Così se začalo hýbat, zase už jednou život prorazil tlustou křustu a tenkým pramínkem vyvěral na povrch. Tehdy byl založen Květen jako časopis pro mladou literární generaci. Redaktoři i autoři byli většinou komunisté, avšak snažili se překonat socialistický realismus; jakýsi posun tu tedy byl, i když mlhavý a ne-

náročný. Nechtěli už popisovat oficiální vidění světa, chtěli se zabývat o každodenní život. Havel napsal redakci dopis, v němž ji upozorňuje na různé nedostatky a polovičatosti a hlavně na to, že se časopis nezajímá o jeho přátele ze Skupiny 42, že na ni ani v nejmenším nenavazuje. O Skupině 42 nevěděli redaktoři ani autoři zřejmě nic. Dopis otiskli, na stránkách Května vyvolal diskusi a díky tomu se Havel stal jako mladý autor známým. Byl pozván na konferenci mladých autorů na Dobříš a tam se octl mezi renomovanými socialistickorealistickými spisovateli. Spisovatelé socialistického realismu donedávna na tom barokním, trochu strašidelném zámku psali, opíjeli se a oslavovali, měli tam svá apartmá a tvořili jakousi novodobou šlechtu. Zámek Dobříš byl symbolem nemravnosti spisovatelů, jejich pýchy a pocitu nadřazenosti, jejich lojality a lokajství, jež projevovali vůči vládcům, a za to od nich získávali výhody. Václav Havel přijel v roce 1956 do tohoto zámku jako student ekonomiky dopravy a pronesl projev, po němž už se nemluvalo o ničem jiném. Někteří hovořili o jeho proslovu jako o „směle kritickém“ a odvážném, jiní ho odsuzovali za to, že mluví o umění a tvorbě, když v Maďarsku se krvavě bojuje o záchranu socialismu. Mluvil o potlačené literatuře, zakázaných básnících, o těch, které přítomní vylučovali z literatury. Usvědčoval přítomné z pokrytectví. Prohlašují, že chtějí napravit staré chyby, omyly kultu osobnosti, ale nemyslí to vážně. Tady je Václav už u svého tématu falešné obrody, která se tolikrát za našeho života odehrála. Na principech nebylo co měnit, byly prý správné, jen lidi nebyli dokonalí a někteří chybovali. Vyčínil spisovatelům, že mluví o tom, že je třeba revidovat staré chyby, napravovat přehmaty a otvírat okna a dveře pravdě, ale ve skutečnosti se o minulost nezajímají. Sypou si hlavu popelem, ale všechno zůstává při starém. O mnohém, co by měli udělat, nechťají

dokonce ani slyšet, jak bylo patrné z reakce na projev. Havel jim řekl všechno, co proti nim měl. Hleděli na blondatého chlapce, trochu buclatého, s jasně modrýma očima, který jim, zdá se, přinesl poselství. Později ho museli vzít na vědomí, stejně jako fakt, že vyrostla nová generace, která s jejich ideály, z nichž tak dobře materiálně žili, nemá nic společného. Zjistili s překvapením, že tato generace je kritizuje a že na stránkách Tváře jim vyrostli protivníci. A začali se bránit.

Listy Melinovi

Nová generace se zformovala v odporu ke všem předpisům a nařizování, proti všemu znásilňování života. Nebyli to už svazáci s častuškami, s kádrováním spolužáků a vyhazováním ze škol za náboženské a politické přesvědčení. Nebyla to už generace krutých a zároveň sentimentálních svazáků, kteří na jedné straně, v duchu politických směrnic, znemožňovali existenci spolužákům, kteří s nimi nesouhlasili, a na druhé straně se rozněžňovali nad vším prostým, jednoduchým a každodenním a hlavně sami nad sebou. Padesátým letům s jejich napětím mezi těmi, kteří to vyhráli a prosazovali svou moc proti těm, kteří prohráli a byli utlačováni a zavíráni anebo aspoň umlčeni, se zvolna odzvánělo. Václav Havel měl jiné učitele filozofie než Marxe a Engelse. Filozofie Havlových učitelů byla poněkud náročnější a složitější. Snad díky nim se mu podařilo vyhnout pokoušení marxismu i jakékoliv ideologie. Jeho učitelem je J. L. Fischer a Josef Šafařík. Sedm listů Melinovi, které Šafařík vydal po válce v malém nákladu, bylo v mládí Havlovou biblí. Přečetla jsem si je mnohem později a také mne uškly. Inženýr se tu utíká k filozofii, jako všichni velcí mužové v okamžiku vrcholného nebezpečí, a poučeně a trpělivě obviňuje vědu a techniku, že zavinila současný úpadek lidstva. Šafařík činí každého ručitelem vlastního života. Toto bychom mohli citovat o těch, kteří propadli ideologii:

„Poznání mravní plodí mravnost právě tak málo, jako přírodověda plodí přírodu nebo estetika umění. Docílíš-li mravnosti výhrůžkami, zplodíš morálku, dobré zdání, nikoliv mravnost. Buď realita a hodnota života tkví v přirozenosti, nebo nám není pomoci.“ A pokračuje: „Co je v lidské přirozenosti mravně záporného,

tj. co těžko obstojí před svědomím, to jeví sklon vzít na sebe kolektivní formu, vybit se za minima určení individuálního. Co je v člověku zavrženíhodného, to jeví sklon obléci se v závaznost morální, v poslušnost zevní autority a moci.“

Na konci padesátých let se společenské struktury vzpamatoávají a začínají žít znovu a po svém. Společnost nikdy nemůže být proměněna jakýmsi příkazem shora. Musí svou proměnu formovat zdola a čekat na vhodnou chvíli. To je také jediný možný způsob obrany proti nátlaku totalitní moci, proti příkazům, zestejnění. Lidé se začnou sdružovat většinou nejdříve v rovině kulturní a vytvářejí tím politický nátlak ve jménu požadavků života. Na konci padesátých let vznikala malá divadla jako houby po dešti. Jejich umění bylo reakcí na předchozí poroučení. Najednou jako by se diváci chtěli bavit, scházet se, zpívat, tančit.

Josef Šafařík napsal v Listech Melinovi o umění toto: „Umění je přírodou a nemá jiného cíle než příroda: život sám. Umělec může být veden všelijakými tendencemi, avšak má-li jeho dílo být uměním, nesmí být tendenční, tj. tendence nesmí tu vystupovat jako ideje, jako pravdy, jako poučky, nýbrž tak, jak vystupují v přírodě: jako živá, konkrétní individua. Příroda není tendenční, netrakuje nám ideje a pravdy, a přece... Má-li být dílo umělecké, pak je nutno, abychom se o tendencích a idejích, které tu nalézáme, nedočetli a nedoslechli v díle samém ani slova. V díle má být skryto tolik tendencí, kolik je jich skryto v přírodě, tj. tolik, kolik je ,čtenářů'. Po umělci nesmí být žádáno nic víc a nic míň, než aby vytvářel životní realitu. Ale to má tolik smyslu jako žádat po něm, aby žil. Budťo žije, a tedy tvoří, nebo tvoří, a tedy padělá a vnitřně živoří... Umělec netvoří ze svého poznání, tvoří ze své zkušenosti. Již dříve jsme naznačili, jak podstatný rozdíl znamenají tato dvě slova: rozdíl diváka a účastníka. Prostě: poznání se

střádá v paměti, ve vědění, zkušeností se přetváří životní konstituce. V prvním případě ukládáš k řadě poznatků nový poznatek, v případě druhém něco z tebe umírá a nové se rodí... V prvním případě jednáš podle toho, co víš; v druhém případě podle toho, co jsi, či správněji řečeno, čím se stáváš.“

Svět oficiální literatury a kultury Havla nezajímal, nebyl studentem, nedostával žádné školení, musel si všechno opatřit sám. Nezdržoval se překlady sovětské teorie literatury od Timofejeva, nezabýval se falešným dějepisectvím, nemusel z toho všeho skládat zkoušky. Mohl se věnovat samovzdělávání, i když v některých letech musel k tomu i pracovat, anebo studovat něco jiného. Přitahovalo ho neomylně to, co zachovávalo kontinuitu s první republikou, to, co ještě bylo založeno na bázi solidního evropského vzdělání a nepodléhalo příkazům. A to byla především skupina 42. Nebyl sám. Měl několik přátel, kteří stejně horlivě odkrývali vnější zavátost a zapomenutost a hledali, co zůstalo dole. Byli to Miloš Forman, Věra Linhartová, Josef Topol, Jiří Kuběna, později Jan Zábrana. Skupina 42 se jim stala posledním živým skutkem české poezie a vůbec českého umění. Havlovi přátelé pořádali různá polooficiální vystoupení v Umělecké besedě, spoluvydávali s ní tehdejší samizdat. Druhou kulturu považovali za svůj přirozený svět, oficiální kultuře se vyhýbali. Počítali k sobě trochu i starší autory, než byli sami, např. Škvoreckého a Hrabala, kteří psali, ale také nic nemohli vydat. Václav Havel byl tehdy v podobné situaci jako mladí tvůrci v sedmdesátých a osmdesátých letech. Nic ještě neudělal, zač by mohl být proklet a zavržen, a přece jaksi samovolně vplul mezi zakázané, jako třeba autoři kolem Revolver Revue a jiných samizdatových časopisů v osmdesátých letech. Ani se neucházeli o to, aby byli oficiálně přijati. Nestálo jim za to se ponížit a pokořit, přijímat nějaké podmínky a rozkazy. Byli svobodní

od samého počátku a platili za to tím, že publikovali jen strojopisně anebo v exilu. Pro ně, jako kdysi pro Havla, bylo dobrodružstvím pašovat knížky ze zahraničí, anebo je hledat tajně se svolením spiklence – knihovníka v Univerzitní knihovně, číst zakázané autory a zakázané myšlenky. Skoro všechno, co jsme se naučili, co jsme nastudovali, bylo proti vůli režimu a v odporu k němu. Pořád nám něco nutili, přikazovali a do něčeho nám strkali nos, tak, abychom to druhé neviděli. Václav dostal od Skupiny 42 vysokou školu spisovatelské morálky, kterou v té době nemohl mít na filozofické fakultě. Měl se na koho obrátit, s kým diskutovat, u koho se učit. Měl tedy všechno a byl spokojen. Symbolem všeho toho dění byl Kolářův stůl ve Slávii.

Vojna

„To je moc důležitý, že byl Vašek na vojně,“ říká Pavel Landovský, „protože on se vlastně celý život pohyboval mezi prominentníma blbečkama, kteří ušli vojnám v auzech, anebo měli modré knížky. Prostě pražské děti. Ono je v tom něco úplně starozákonního, že vojna v dýlce dvou let udělá z pubertáka chlapa. Chlap se musí stýkat s lidma, s kterýma by se v životě nebavil, vyhnul by se jim. Za ty dva roky se naučí nést úděl tohoto světa. Vašek dnes zvládne tolik věcí, protože má průpravu v donucení. Byl v životě donucován víckrát, ale začalo to vojnou u ženistů. Mohl si taky najít ploché nohy nebo něco, ale on se nikdy z ničeho neulil. Já měl vždycky pocit, že člověk má do všeho strčit sosák, a když to přežije, tak jde dál. Nic lidskýho nebylo Vaškovi cizí...“

Ve dnech tatínkových šedesátin byli oba synové současně odvedeni. Václav počkal na Ivana, čekání na vojnu si prodloužil studiem.

12. září 1957 uspořádala maminka Havlová na Terasách na Barrandově rodinnou večeři.

Koncem 20. let koupil pan inženýr Havel kopec za Prahou zvaný Barrandov. Plánoval tam vystavět mondénní čtvrť po vzoru anglických zahradních měst. Za pět měsíců postavil restaurační a zábavní podnik Terasy-Barrandov, jedinečné letní zařízení v Praze. Pět měsíců a devět dní trvaly zemní práce, stavba, zahradní úpravy, vybavení nábytkem a restauračním zařízením! Při zahájení na svatého Václava 1929 prošlo tudy padesát tisíc lidí.

Barrandovské Terasy v roce 1957 rodině dávno nepatřily, ale všechny rodinné slavnosti se tradičně konaly buďto na Barrandově, nebo v Lucerně. Tentokrát oslavovali tatínkovy šedesátiny a odchod synů na vojnu.

Všichni čtyři si uvědomovali, že tím prakticky končí jejich společný rodinný život. Rodiče zůstali se svými starostmi sami. Posílali dopisy a balíčky do Českých Budějovic Václavovi a do Humenného Ivanovi.

V Praze na peróně se Václav setkal se svým pozdějším dobrým přítelem Andrejem Krobem, který také rukoval. Andrej si pamatuje, že tam stála přitažlivá blondýna v baloňáčku. Olga. Andreje pochopitelně také zajímalo, komu patří hezké ženy. A tak si všiml kulatého človíčka, co tam s ní byl, a řekl si prý: kruci fix. Všiml si později, že ten človíček byl nesmyslně předpisově oblečen, přesně jako v příručkách pod názvem Vojenský postroj a strůj. Tam je popsáno, jak má být a nemá být zformovaná čepice, kolik má být kde knoflíků, jak mají být zastrčené kalhoty do pultitřů, kolik centimetrů má co koukat. Potkával často toho vzorného vojáka s ostře zahrocenou lodičkou na hlavě. Chodil se škatulkou a nosil v ní nějaké papírky na politickovýchovnou světnici. Andrejovi připadal jako podivín, a tak se dost dlouho nesblížili.

Vašek se tehdy přátelil s Karlem Bryndou, pozdějším šéfem činohry divadla v Ostravě. Založili útvarový divadelní soubor – kultura, zvláště ideová a výchovná, se tenkrát na vojně hodně podporovala – a jako první kus hráli Zářijové noci Pavla Kohouta. Havel hrál zápornou postavu nadporučíka Škrovánka tak věrohodně, až ve veliteli roty vzbudil podezření, že tím ukazuje svou pravou tvář. Velitel ho raději zbavil funkce pancéřovníka, kterou považoval za čestnou. Tím ho ušetřil povinnosti tahat s sebou kromě všeho ostatního na pochodová cvičení pancéřovou pěst a každý týden ji čistit.

Andrej s nimi jednou ležel na marodce a zjistil, že píšou divadelní hru, protože se pořád chechtali. Havel s Bryndou napsali vážné drama, které se zabývalo vojenskou problematikou, hru so-

cialistickorealisticickou a odvážně kritickou, jak se to tehdy chtělo. Měli z toho velkou legraci a počítali, že si vojnu ukrátí zájezdy na soutěže. To se také zpočátku dařilo a v soutěžích na nižších úrovních měla hra úspěch. Když však měli jet na celoarmádní přehlídku do Mariánských Lázní, napadlo politruky, že si prostudují kádrové materiály autorů. Hrozilo totiž, že hra přehlídku vyhraje. Zjistili, že kádrové materiály obou jsou takové povahy, že nemohou myslet svou hru vážně. Měli pravdu. Do Mariánských Lázní sice naši hrdinové jeli, hráli mimo soutěž, ale jen proto, aby byli odhaleni a hra odsouzena jako protiarmádní. Všechny květiny, věnce a medaile musel soubor vrátit a bylo ticho.

Na vojně tedy Havel prvně napsal hru, ve které sám hrál; založil tak autorské divadlo, které se později stalo jeho osudem.

Dědictví ducha

V době, kdy byl Václav na vojně, se stahovaly mraky kolem Havlova. Havlov bylo letní rodinné sídlo, které Václavův dědeček postavil u Tišnova na Moravě. Padesát let sem rodina jezdila, Václav a Ivan tu strávili podstatnou část dětství, do blízkého Žďárce chodili do obecné školy. Jezdili sem přátelé dědečka a babičky i rodičů. Ztráty neustávaly, jedna stíhala druhou, a zisky? Závodní výbor Revolučního odborového hnutí v Kuřimi napadlo, že by si mohli udělat na Havlově pionýrský tábor. Manželé Havlovi nabídli Havlov škole ve Žďarci s podmínkou, že jim ponechá nějaké místnosti, v nichž zůstane jejich nábytek a bude jim dovoleno tam v létě pobývat. Najednou však ONV v Tišnově administrativně rozhodl a věnoval celý Havlov závodnímu výboru ROH TOS v Kuřimi. Přešel do jeho majetku za odhadní cenu 70 000 Kčs, kterou však Havlovi nikdy nedostali.

V říjnu 1958 musela rodina Havlov opustit. Přišli přitom o zbytky nábytku a věcí z vily Vavrečkových ve Zlíně, z pražského bytu, z Havlova samého. Část věcí rozprodala maminka na místě za babku, část převzal ZV ROH.

Havlov nahradil pak v šedesátých letech Hrádeček. Jezdil tam Ivan s rodinou, pan inženýr Havel tu byl po smrti své ženy prakticky pořád, jezdili tam přátelé. Václavův tatínek na Hrádečku založil a vedl pamětní knihu.

Historii Havlova končí pan inženýr ve svých vzpomínkách laconickým závěrem: „... když jste se vrátili z vojny (Vašku a Ivane), Havlova už nebylo. Ač jsem měl Havlov velice rád, smířil jsem se s nastalou skutečností, neboť jsem viděl, že za socialismu bych jej již nemohl udržovat.“

Postupně byl zestátněn dům číslo 2000 a parcely na Barrandově. Maminka se vzdala svého podílu na vile po rodičích ve Zlíně, protože by ji musela opravovat, a na to neměla. Nejvíc ji ale mrzelo, že byly zestátněny rodinné umělecké sbírky, které dala do opatrování Uměleckoprůmyslovému muzeu a Národní galerii.

Na začátku šedesátých let byl tedy majetek rodiny Havlovy zlikvidován. V té době přichází Václav do Divadla Na Zábradlí, aby pak, v šedesátých letech, když začali jeho hry hrát doma i ve světě, jak říká ve svých zápiscích tatínek, poměrně „zbohatnul“.

Pan inženýr Havel pracoval až do roku 1963, kdy mu bylo 65 let. Jeho čistý příjem činil 1200 Kčs měsíčně. Nesměl mít nikdy, jako bývalý kapitalista a vykořisťovatel, žádnou vedoucí funkci. Důchod mu spočítali na 600 Kčs. Jako důchodce ho tedy živila paní Havlová. Byla zaměstnána od roku 1960 v Pražské informační službě, ve vlastivědném středisku. Dělala průvodkyni cizinců, starala se o Betlémskou kapli a nejdéle pracovala na Staroměstské radnici. Byla tam průvodkyní, informatorkou, prodavačkou vstupenek a suvenýrů. Počítala, že od roku 1973, kdy jí bude šedesát let, bude moci jít do důchodu. Žel, nedožila se toho.

Vzpomínám si, jak jsem se jednou v Památníku písemnictví, kde jsem byla s nějakou cizinkou, dala do řeči s drobnou babičkou. Vypadala jako sudička, měla bílé vlasy uprostřed rozdělené růžovou pěšinkou, a protože v knihovně byla zima, měla na hlavě šátek. Pamatuji si na její velké, tmavé a živé oči, na osmnáctileté oči v bělorůžové vrásčité tváři. Za tváří staré ženy prosvítala tvář děvčátka, některé ženy stárnou do mladosti a do dívčí plachosti a studu. Povídalý jsme si o Nelsonovi a nevím, jak jsme přišly na Havla.

„Vy ho znáte?“ rozzářila se stařenka. „Ale to je krásné. Já jsem se znávala s jeho maminkou, bývaly jsme spolu v Betlémské kapli.

Jeho maminka byla moc hodná, ráda na ni vzpomínám. Byla to dáma,“ šeptala stařenka. „A Václav se jí povedl. My sledujeme, co píše v cizích rozhlasích, a my se za něj modlíme. Prosím vás, až ho uvidíte, řekněte mu, že ho pozdravuje jedna spolupracovnice jeho maminky z kaple Betlémské.“ Ráda jsem to vyřídila.

U dědečka Vavřečky, otce paní Boženy Havlové, cítím velkou příbuznost nejen s Václavem, spisovatelem a politikem, ale i s Ivanem, robotikem, matematikem a filozofem. Dcera Boženka nutila otce, aby psal pro své vnuky Ivana a Václava paměti. Kus jich napsal, ale psát dál se vzpěchoval. Dědeček se trochu posmívá mateřské lásce Boženky, která v albech, jež vyzdobila svými kresbami, a v deníčcích tak zbožňuje své děti. Připomíná, že také někdy zlobí, že například Ivan nejí a Vašek vzdoruje. Oslovuje Boženku s láskou a v sešitě formátu A4 jí píše úvahu, která je podobná textu autora Listů Melinovi a některému z mnohem pozdějších dopisů Václava Havla z vězení:

„Mám, jak víš, silný sklon k přírodním vědám a čtu dobrou chemii, fyziku či biologii se stejným zájmem a zábavným požitkem jako dobrý román. Víím však, že metoda přírodovědecká se končí tam, kde se počíná osudový spád lidského života, a tam, kde se odvíjí historie národů a lidstva. Svůj osud ani dějiny národa nikdy nebudeme moci dirigovat na základě přírodovědeckého poznání. Nelze sice popírat nejvyšší přírodní zákon, který ovládá veškerý svět, totiž pravidlo příčinné souvislosti všech věcí a jevů, avšak nesmíme zapomínat, že není člověku dáno, aby vystihl všechny kauzální podmínky a souvislosti, jichž je patrně víc než všech buněk i atomových kombinací v lidském mozku. Ani v čisté matematice se nedají určité rovnice vyřešit zcela exaktně. Jakmile je v prostoru i jen trojice těles, přestává jednoduchost a přehlednost mechaniky. Mnoho věcí lze nepochybně řídit účelově, sou-

stavně a racionálně – valnou část své životní práce věnujeme takovému cílevědomému působení, avšak denně se přesvědčujeme, že nejdůležitější děje, zásahy a obraty jak v životě soukromém, tak i sociálním prýští nakonec spíše z tvůrčí vynalézavosti, ze šťastných nebo i nešťastných vnuknutí než z teologického použití našich vědomostí a zkušeností.

Kaleidoskop světa je vytvořen především z nesčetných originálů osobních a přechetných individualit národních, jejichž akce a vzájemné funkce jsou nevypočitatelné. Stalo se, že bernardýni, vycvičení k záchraně zbloudilých, rozsápali hrající si děvčátka. Mezi lidmi jsou vlci, tygři, hyeny i zmije a také ovce, volci a prasátka; příroda jako by si nejprve byla vytvořila skicák různých charakterů, než je smíchala v tvora-patvora člověka. Jaké tedy pouze vědecké řízení světa, nevíš-li, co je v lidech skryto? To si více chválím ty, kteří čichem poznají, kolik uhodilo.“

Student Hugo Vavrečka se znával už od mládí s Tomášem Baťou. Baťa prý po něm chtěl, aby mu jako student elektrotechniky vysvětlil princip elektřiny. Stejnoseměrný proud prý Baťa jakž takž chápal, ale střídavý mu nešel. Vždycky když pak zaváděl do svého závodu nějakou novou techniku, chodil se poradit se studentem. Bylo mu někdy trapně, že mu za nápady neplatí, a proto začínal hodně zešíroka, jakoby o něčem jiném, ale za chvíli se prozradil. Nevydržel to, protože spěchal, jeho čas byl drahý. Někdy ale byl velkorysý, přiběhl a strčil chudému studentovi obálku s několika bankovkami. Asi chtěl udělat dobrý skutek ve chvíli, kdy se mu něco povedlo, konstatoval Hugo Vavrečka svým suchým humorem. Vavrečka rozuměl nejen technice, ale i politice. Když byl později vyslancem ve Vídni, jezdil se s ním Tomáš Baťa poradit i o ekonomice, o podnikání, o investicích, o obchodě. Jako úředník ministerstva zahraničí a aktivní diplomat nemohl se Hugo

Vavrečka účastnit Bařova podnikání, ale měl podnikatelský cit a bavilo ho sledovat rychlý vývoj a vzestup ryze českého podniku. Zkritizoval například Bařovi jeho nemořné výkladní skříně a špatnou obsluhu v krámech, zvláště v Praze. Bařa ho poslechl a výlohy předělal. Vavrečkovy nápady uplatnil ve výrobě, v obchodě, v technice i v organizaci. Nabízel mu místo ve svém podniku, ale Vavrečka měl sen o střední Evropě a ten chtěl uskutečnit. Proto přijal nejdříve v Hamburku místo konzula a pak odjel jako vyslanec do Budapešti a do Vídně. Tento dědeček zdá se mi být Václavovi geneticky nejpříbuznější. Byl politikem, diplomatem a měl originální plán, co se střední Evropou. – Uměl vtipně psát a byl samostatným filozofem. Ve svých pamětech dědeček Vavrečka píše:

„O vánocích 1919 zavolal mě ministr zahraničních věcí dr. Beneš na Hrad a nabídl mně místo v zahraniční službě: buď delegátem v Budapešti, nebo konzulem v Hamburku. Přijal jsem Hamburk, kde jsem nastoupil v únoru 1920. Před tím zašel jsem za prezidentem Masarykem, který se zájmem sledoval mou činnost a netajil se tím, že mě počítá k svým ‚žákům‘, tj. k přívržencům svých názorů a metod. Spoléhal na můj úsudek, a když jsem se s ním loučil, prohodil: ‚Až skončíte svou úlohu v Hamburku, musíte vzít do ruky trochu ty hospodářské věci ve střední Evropě. Celá budoucnost naše se bude točit kolem toho, jak dovedeme vést a formovat střední Evropu; Rakousko, Mařarsko a Balkán.‘ Zvedl pak svůj prst do výše a řekl:

„Jen o to jde.“

Když jsem pak už stál ve dveřích, ještě se obrátil a pravil:

„A ovšem potom i Rusko.“

Po letech mně pak Karel Čapek sdělil, že se v Hovorech Masaryk několikrát zmínil o mně a o mých člancích. Jednou pravil:

„Vavrečka je z těch, kteří se mi povedli.““

Po poradách s ministrem zahraničí dr. Edvardem Benešem se Ing. Hugo Vavrečka jako vyslanec v Budapešti a později ve Vídni pokoušel navázat úzkou spoluprací mezi Maďarskem, Rakouskem a Československem. Rakušani a Maďaři jsou nám mentálně nejbližší, ovšem potom, co se tam prosadí demokratický princip, což bude, jak tvrdil, v Maďarsku trvat jednu generaci.

Jako první řádný vyslanec v Maďarsku to Hugo Vavrečka neměl lehké. Každý den tu byla nějaká srážka na hranicích, špiónážní aféra, urážky Čechů a povýšenost k Slovákům, útoky v novinách. Náš vyslanec však zastával názor, že „klidnou trpělivostí a houževnatostí možno u Maďarů docíliti víc než u kteréhokoliv jiného sousedního národa“. A tak v budapešťské společnosti získal označení „český optimista“. „Zvláště též proto,“ píše, „že jsem hleděl přejíti maďarskou exaltovanost humorně a že jsem se nebál jít rovnou mezi lid. Bylo o mně brzy známo, že chodím do kavárny jako každý jiný obyvatel (na rozdíl od diplomatů velmocenských, kteří se ukazovali jen v ekvipážích, v autech a v lóžích) a že se nebojím jít na ulici ani při nacionalistických demonstracích. Nikdy se mně nic nestalo a brzy mne začali vyhledávat politikové za účelem diskuse.“

Linii spolupráce s Maďarskem a Rakouskem sledoval Hugo Vavrečka také jako vyslanec ve Vídni. Autonomní, středoevropská orientace těchto zemí bez nadvlády nějaké velmoci byla jeho cíl. Bohužel se to nepovedlo, i když pro svou koncepci získal mezi politiky, vyšším úřednictvem a podnikateli ve všech zmíněných zemích mnoho přívrženců.

Ve třicátých letech byla vývojová linie porušena velkou světovou krizí, Evropa se řítila do nové války.

Ve svých pamětech píše Ing. Hugo Vavrečka s nemalým vizionářským talentem a politickou prozíravostí:

„Poznal jsem, že moje koncepce a plány o uskutečnění užší politicko-hospodářské kooperace Československa, Rakouska a Maďarska jsou předčasné. Moje víra, že kdysi musí dojít k této syntaxi národů, obývajících vlastní dunajský prostor, nebyla nikdy otřesená; poznal jsem však roku 1932, že je to proces, který se bude vyvíjet po dlouhé generace, než dospěje k jakési stabilnější sociologické formaci, a že se především musí nějak vyžít komplex velkoněmecký, ona přirozená tendence k seskupení všech Němců v jediném státním celku... a pro náš národ vyvstane osudová otázka o možnosti či nemožnosti národní existence...“

Proti této možnosti budoval ve střední Evropě vyšší nadnárodní formu. Když zjistil, že v Rakousku se už všechno pohybuje směrem k anšlusu a jeho životní plán se hrouští, vystoupil Ing. Hugo Vavrečka v roce 1932 z diplomatických služeb. Téhož roku v červenci podepsal kontrakt s Tomášem Baťou a ten se za dvanáct dní nato zabil v letadle.

Po dědečkovi Vavrečkovi, kterého Václav a Ivan velice milovali, zbylo mnoho povídek, některé psány v jeho rodném dialektu – laštině –, který je pro Čechy málo srozumitelný. Napsal také vědecko-fantastický román a jednu divadelní hru, vše z let 1905–1911, tedy předtím, než se oženil a založil rodinu. Podle jeho příběhu vznikl film *Lelíček ve službách Sherlocka Holmese*, titulní roli Lelíčka hrál Vlasta Burian a literární autor použil pseudonym Hugo Vavris. Měl patenty na některé vynálezy z fyziky a elektrotechniky a napsal filozofické pojednání *O počátku a konci světa*.

Původ: buržoazní

Je na čase pátrat po tom, kdo se vlastně v našem veřejném životě objevil. Zamyslet se nad cílevědomostí a logikou jeho počínání. Ve všem jeho podnikání je zvláštní nezmarovitost, která mu vždycky znovu velí sebrat zbytky z minulého utkání a jít do dalšího. Proč si ten člověk nedá pokoj a nepřizpůsobí se? Proč je jiný?

Komunisté se s tím vyrovnali jednoduše tím, že mu přiřili buržoazní původ. To je něco, zač člověk nemůže a nikdy se toho nezbaví.

Václav se svého mohutného a silného rodu opravdu nikdy nezbaví. Je to česká buržoazie, která už v Rakousko-Uhersku založila předválečnou prosperitu první republiky a ovlivnila vzdělanost a kulturu spoluobčanů. Vzestup a pád Havlovy rodiny, stejně jako rodiny Vavrečkovy z maminičiny strany, zdá se být typický pro osud této země a poučný nejen v minulosti, ale především v přítomnosti a v budoucnosti. Co se stalo, nemůže se odestát, ale dnes znovu vzniká a formuje se česká národní buržoazie jako kdysi v devatenáctém století. Bude jednou v budoucnosti stejně vzdělaná a kulturní jako ta minulá, jejíž zbytky ještě někde dožívají ve stáří a v chudobě jako zlikvidovaná třída? Zatím to tak nevypadá, ale naděje umírá poslední.

Václav Havel, dědeček dnešního prezidenta, postavil pražskou Lucernu, kulturní palác, který byl na úrovni kteréhokoliv velkého evropského města. Bylo to jeho životní dílo. Miloval Prahu a chtěl pro ni udělat něco, co by ji z rakousko-uherského provinčního města pozvedlo na velkoměsto.

V roce 1907 koupil Bělského palác ve Vodičkově ulici a hned počítal s tím, že postupně bude kupovat parcely až po Štěpánskou

ulici. Otec spisovatele, rovněž Václav, jako desetiletý chlapec sledoval, jak tatínek tužkou kreslí plány. Pokuřoval přitom viržinko nebo trabuko a radil se co chvíli se svou ženou Emilií. Ve svých pamětech tatínek Havel píše:

„Když jeho projekt byl dokončen, ukázal mé matce návrh fasády do Vodičkovy ulice. Jakmile jej uviděla, prohlásila, že je to jako velká lucerna. Otec ihned na tuto poznámku reagoval tím, že řekl:

‘To je dobrý název pro celý dům. Je to slovo české, které však dobře může vyslovit i cizinec.’

V první etapě v letech 1907 až 1908 postavili dům do Vodičkovy ulice a jeho dvorní trakt. Dědeček stavěl Lucernu ve třech etapách a na vlastní účet za pomoci směnečných a později hypotekárních úvěrů. Za splácení dluhů ručil se svou manželkou Emilií celým svým majetkem. U příležitosti Jubilejní výstavy pražské obchodní komory otevřeli kavárnu a čajovnu Jokohama. Vedoucím tu byl velký český cestovatel Joe Hloucha, který napsal jeden z nejlepších cestopisů o Japonsku.

Japonská čajovna v Lucerně měla pergamenové stoly, japonské lampióny, bambusový nábytek, japonerie, všechno originály dovezené Hlouchou z Japonska. Dívky obsluhovaly v kimonech. Jokohama byla v Praze velmi populární, všechno japonské bylo v době secese ve velké módě. Hlouchové vedli podnik až do roku 1928, kdy Havlovi zřídili na tom místě Zimní zahradu, kde obsluhovali studenti a studentky, kteří si potřebovali vydělat na studia.

Tatínek Havel, který studoval na inženýra, byl ve dvacátých letech členem vedení studentského spolku. Spolku se podařilo vybrat peníze a svépomocí a za peníze z dobrovolných sbírek postavit za dva roky studentskou kolej – Kolonku na Letné -, která pak sloužila místo plánovaných pěti až deseti let celých padesát.

V první etapě postavil dědeček také Bio Lucerna, které pak za pět let, když přikoupil další pozemky, rozšířil až do dnešní podoby. Dostalo nový dekor a turbínové větrání s teplovzdušným vytápěním, všechno výkřiky tehdejší techniky. Filmy byly většinou německé s českými titulky, které se promítaly z diapozitivů. V jiných pražských kinech hrál k němým filmům pouze jeden pianista, v Lucerně hrál osmi- až dvanáctičlenný orchestr. Kapelník viděl film jako první, vybral k němu skladby a nacvičil je s orchestrem pokaždé znovu a originálně. Bio Lucerna také jako první v republice zahájilo éru zvukových filmů, zásluhou Miloše Havla, Václava strýce. 13. srpna 1929 byla v Lucerně premiéra amerického filmu *Loď komediantů* (Showboat) s mnoha černošskými zpěvy, z nichž nejpoblárnější byl *Old Man River*. Miloš Havel byl pak předsedou a majoritním akcionářem akciové společnosti A-B a iniciátorem výstavby filmových ateliérů na Barrandově. Před druhou světovou válkou v rámci A-B organizoval výrobu českých filmů.

Kabaret Lucerna byl před první světovou válkou velkým kulturním přínosem do maloměstského života Prahy. Václav Havel se svými přáteli Jaroslavem Kvapilem, Karlem Hašlerem a Ignátem Hermannem dali dohromady kabaret na světové úrovni nejen co do interiéru a kultury prostředí, ale i co do úrovně uměleckého programu. Výzdobu, pozdně secesní, navrhl akademický malíř, scénograf Národního divadla Josef Wenig. Tady se pak proslavily Hašlerovy staropražské a Hašlerovy a Frimlovy tulácké písničky. Vystupoval tu Longen, Xena Longenová, mladý Vlasta Burian. Do té doby byly v Praze jen malé, zakouřené šantány.

V polovině dvacátých let postavil dědeček Havel kabaret Komedia. Uprostřed byl módní výstřelek – kulaté vysunovací jeviště, které se mohlo spustit na úroveň podlahy a proměnit v taneční

parket. V programech účinkovali Voskovec a Werich s tanečnicí Milčou Majerovou. Bylo v Praze něco lepšího? Těžko odpovědět. Jisté je, že kabaret pak už nikdy nedosáhl své původní vysoké úrovně.

Velkorysá koncepce zábavního, kulinářského a osvětového podniku byla dovršena výstavbou a otevřením velkého sálu v roce 1920. Sál byl ponořen třemi patry do země a nad ním stál sedmi-patrový dům, byla to největší podzemní koncertní síň v Praze. Při konstrukci sálu uplatnil Václav Havel poprvé železobetonovou konstrukci pilířů a stropů, kterou vypočítal a navrhl mladý inženýr Stanislav Bechyně, pozdější akademik. Konstrukce byla světovou raritou a přežila bez úhony požár v roce 1927. Jediné, co Havlovi nedokončili, byla ventilace a klimatizace sálu. Zařízení se tehdy vyrábělo jen v USA, čekali, až přijde do Evropy, a mezitím vypukla válka. Potom už komunisté Lucernu znárodnili.

Ve velkém sále se za první republiky konaly slavné koncerty. Vystupovali tu lidé jako Jan Kubelík, Ema Destinová, Pablo Casals, Richard Strauss, Josephine Bakerová a Maurice Chevalier. Pořádaly se tu schůze, manifestace, veselice, řeckořímské zápasy, pingpongové turnaje, taneční a artistická vystoupení. Své sjezdy tu od svého založení pořádala také KSČ.

Tatínek a maminka

Dědeček Václav Havel postavil v roce 1904 také dům číslo popisné 2000 v Praze na původním nábřeží Palackého, později Rašínově, za války Vltavském, potom Engelsově a dnes znovu Rašínově. Takhle to je v Praze skoro s každou ulicí. Postavil tam domy hned dva v secesním stylu a oba mají na střeše zeměkouli z drátů. Do domu č. 2000 se rodina Havlova v roce 1905 přestěhovala.

Do téhož domu, do bytu, kde bydlel pozdější prezident se svou ženou Olgou, si v roce 1935 přivedl inženýr Václav Havel mladou paní Boženu, rozenou Vavrečkovou. Její tatínek, Ing. Hugo Vavrečka, o němž už byla řeč, byl v době, kdy se mu v Brně narodila dcera, tj. 15. února 1913, členem redakce Lidových novin. V roce 1914, když vypukla válka, musel rukovat jako námořní důstojník do Terstu. Po válce působil v Paříži jako zmocněnec československé mírové delegace. Božena žila v Brně a potom se celá rodina přestěhovala do Hamburku. Později byl inženýr Vavrečka jmenován velvyslancem v Budapešti a pak ve Vídni, jak už řečeno. Jeho dcera byla citlivá, vzdělaná dívka, uměla několik jazyků a ve společnosti se každému líbila. Vrátila se z Vídně do Prahy a žila s mladším bratrem Ivanem, o kterého se starala, v otcově služebním bytě na Havlíčkově náměstí, později Gorkého, dnes Senovážném.

Chodila na univerzitu, učila se malovat a mluvit francouzsky. Vidala se s inženýrem Havlem v pražské společnosti, pozvala ho na čaj a on ji pozval na schůzku. Bylo to 24. listopadu, v den svátku Emilie Havlové, který se v rodině vždycky oslavoval. Inženýr Havel si zvláště potrpěl na data, proto také ten den vybral a sám později přiznal, že pozvání na schůzku bylo vlastně už nabídkou

k sňatku. Podzim 1934 byl pro ty dva velmi šťastný. Chodili spolu do kina a do divadel a na Žebrácké opěře při svatební scéně vyletěla jednomu herci z ruky vidlička, roztrhla paní Boženě punčochu a poranila ji na noze. Považovala to za šťastné znamení. Všechno vypadalo jako dívčí román s happy endem, tedy svatbou. Oddával je primátor Baxa 14. června 1935 na Staroměstské radnici. Nikoho by nenapadlo, že za třicet let bude paní Havlová prodávat na Staroměstské radnici pohlednice turistům a dělat jim průvodkyni. Na svatební cestu jeli do Švýcarska.

Do nově zařízeného bytu na nábreží č. 2000 přinesli z porodnice v říjnu 1936 prvorozeného syna. Bylo samozřejmé, že se bude jmenovat jako otec, dědeček, pradědeček a prapradědeček. Za dva roky se narodil Ivan. To už bylo po Mnichovu a nastaly krušné časy. Pro manžele Havlovy vlastně už nikdy neskočily. Nastal tvrdý život, v němž ztráceli postupně všechno, co měli, ale nesli to statečně a spolu.

V prvních letech normalizace prožívali mnozí to, co Václav už znal. Sesuv, který, jak se zdá, nemá konec. Samé ztráty a žádné zisky. Zisky se dostaví snad někdy později a v jiné podobě. Prožila to po roce 1948 celá Havlova rodina.

Jak tvrdí Miloš Forman, mezi lidmi narozenými v roce 1931 a v roce 1932 a později je generační zlom. Vzpomíná, že vedle něho seděl ve škole tichý, mírný chlapec – Zbyněk Janota. A na jednou se žáci Koleje krále Jiřího v Poděbradech z tlapačů místního rozhlasu dozvěděli, že se jejich spolužáci, zločinci bratři Mašínové, prostríleli do západního Německa a utekli. Byli to Poděbradačci, jejich tatínka Němci popravili za to, že se prý chystal vyhodit do povětří berlínské nádraží.

Druhý den Zbyněk Janota nepřišel do školy a třetí den se spolužáci dozvěděli, opět z tlapače, že byla odhalena skupina zrád-

ců národa, že byli odsouzeni k trestu smrti a okamžitě popraveni. Zbyněk Janota byl mezi nimi.

„Popravili kluka, který seděl vedle mě,“ povídá Miloš. „Oni dobře věděli, proč sáhli mezi nás, a ne o rok dřív, protože tam byl ten řez.“

V polovici tercie se Václav jako syn vykořisťovatele musel vrátit do Prahy. Na pokračování v řádném studiu na gymnáziu nebylo ani pomyslení. Děti z rodin podnikatelů, továrníků, inteligence a živnostníků měly po dokončení povinné školní docházky poznat manuální práci, aby se přiblížily dělnické třídě. Václav měl být napřed učedníkem v Tesku, maminka však učiliště navštívila a zhrozila se, že má pracovat na lešení. Věděla, že Vašek má závrát. Vynaložila všechnu energii, aby ho zachránila, a našla učňovské místo chemického laboranta. Za dva roky nato vyhledala pro Ivana učňovské místo jemného mechanika v podniku Signal. Vzdělání synů si vzala za svou věc. Když umírala, řekla prý svému muži, že může v klidu odejít, protože svou mateřskou povinnost splnila. To už byl Václav slavný dramatik a Ivan úspěšný matematik a zrovna byl na stáži na univerzitě v Berkeley. Bylo to v roce 1970. Chudák maminka snad už neměla sílu na novou peripetii v dramatickém životě svého staršího syna.

Po znárodnění firmy Bratři Havlové-Praha, Lucernafilmu a ateliérů A–B, včetně kin, se stal pan inženýr Havel zaměstnancem Restauráčnických podniků Lucerny a Barrandova. Národní výbor ve Zlíně zabral vilu dědečka a babičky Vavrečkových, a tak se prarodiče přestěhovali do Prahy k Havlům. Maminka pronajala ve čtvrtém patře tři pokoje, sama vedla domácnost, šetřila, kde mohla, a prodávala cenné věci a šperky.

31. března 1949 pozdě večer obstoupili pana inženýra Havla před domem číslo 2000 tři mladíci. Jeden z nich se legitimoval

jako Státní bezpečnost. Vyslyšali ho potom v Bartolomějské ulici ve věci „nabídky na ilegální přechod hranic pro tchána, pana ministra Vavrečku“. Ještě tutéž noc byl v zeleném antonu odvezen na Pankrác, kde si pobyl šest týdnů v cele oddělení StB a dalších šest týdnů ve vazbě. Nakonec obdržel žalobu. Byl obviněn podle zákona na ochranu republiky, že „věděl a nepověděl“.

Pokus odsoudit pana Ing. Havla ke ztrátě zbylého majetku se nepovedl. Byl soudem zproštěn obžaloby a propuštěn. Spravedlnosti opět pomohla maminka Havlová za přispění některých přátel. Však si užila úzkosti. Nikdo nevěděl, co se s mužem děje, až do doby, kdy se mu podařilo propašovat z Pankráce moták. Popis situace ve vězení, jak jej podává starý pán, připomíná dopisy jeho syna Olze, které Václav psal o třicet let později. Vypovídá o jeho statečnosti a noblesnosti a také o tom, jaká byla tehdy v československých věznicích dobrá společnost:

„Já jsem tedy 3 měsíce nepohodlně seděl, komandován dozorcí, v cele pro 1 osobu, avšak bylo nás v ní vždy 5–6. Mezi nimi hned na počátku i plukovník Lukas, který bojoval u Tobruku, a pak vojenský atašé ve Washingtonu. Byl při jednom výslechu tak zbit, že do 3 dnů zemřel. Moc jsme ho litovali. Byl to vynikající člověk a přítel v kriminále. To se ovšem tehdy dělo častěji. Každý to neměl relativně tak lehké jako já...“

Naštěstí vše nakonec dobře dopadlo, vyjma auta, plat i místo v Lucerně (jako plánovače) mi bylo ponecháno, já byl bohatší o velkou zkušenost. Chudák máma si oddechla – ale ne na dlouho, jak vyličím dále.“

Sesuv se nezastavoval. Dědeček Vavrečka byl souzen na svobodě, osvobozen, ale měl s tím starosti a celá rodina také. Miloš Havel byl vězněn za pokus o ilegální přechod hranic. Podařilo se mu přejít do Rakouska, ale ocitl se naneštěstí v sovětské zóně.

Sověti ho vydali československým úřadům. Byl odsouzen na dva roky a ke ztrátě zbylého majetku. Vězení si odbyval v Plzni na Borech. Tam ho navštívila paní Božena Havlová s dvanáctiletým synem Ivanem. Bylo a bude jeho údělem chodit na návštěvy do vězení. Když tenkrát, v roce 1950, uviděl Ivan zbědovaného strýce za mřížemi, dal se do pláče.

Za panem inženýrem přišel zakrátko do Lucerny agent provokatér. Mířil na něj revolverem a žádal pro bratra Miloše pět set korun, aby mohl znovu přejít hranice. Pan inženýr mu peníze dal, ale hned to šel hlásit na policii. Za paní Havlovou zas přišla žena a představila se jako uklízečka v bytě americké žurnalistky, která bydlela u Havlů v domě. Mluvila o svých stycích s podzemním hnutím proti komunistům. Maminka Havlová to šla rovněž ohlásit, a „uklízečce“ se ovšem nic nestalo.

Metody StB na začátku padesátých let se zdají být dost primitivní, avšak o to byly nebezpečnější. Lidé mizeli beze stopy, byli odsouzeni, aniž se jim dokázala jakákoliv vina. Nevinní dostali trest smrti. Domovnice rozhodovaly o tom, jestli děti v domě půjdou studovat, nebo budou manuálně pracovat. Vyvalily se vlny zdola a přival zloby, nenávisti a pomsty neustával. Za léta panování komunistického režimu, který byl založen na třídní nenávisti, tedy negativně, bylo spácháno tolik křivd, bezpráví a zločinů, že je možné jenom na ně nemyslet a začít znovu. Kdyby se začalo s vyřizováním účtů, kdyby se lidé začali mstít jeden druhému, nebralo by zlo konce. Když se probírám rodinným archivem a vidím, co všechno se stalo Havlům a jak se s tím vyrovnávali, mají můj naprostý obdiv. Není náhodou, že právě muž z této rodiny stanul v čele národa mravně tak zuboženého.

V padesátých letech vyvolali komunisté strach, který zdědila moje generace, i když jsme tehdy o ničem nerozhodovali. Strach

našich rodičů vstoupil do našeho podvědomí a nikdy se ho nezbavíme. Naše děti už ho nemají, protože strach se nedědí; ale lze se mu naučit.

Chartisté byli prvními občany, kteří se pokusili zbavit tohoto základního, existenciálního strachu tím, že ho překonali. Počítali se zavíráním, s pronásledováním, ale uvědomovali si dobře, že časy se od padesátých let změnila a že je třeba riskovat a postavit se moci. Že svobodný čin lidi osvobozuje v rozsahu, který si neumějí představit.

V padesátých letech nastalo hrůzné mlčení. Jeden se bál druhého, nikdo nikomu nevěřil. Lidé se mentálně vrátili do protektorátu, jenže tady nebyla už žádná naděje, že Němci válku prohrají a bude zas dobře. Lidé se báli o čemkoli mluvit před někým, koho neznali. Čekali, že to praskne, ale čekání bylo spíš legendou. Cítili, že návrat starých prvorepublikových časů už v současném světě není možný. Neměli tedy žádné východisko a propadali se do marasmu. Trvalo téměř celá šedesátá léta, než se trochu vzpamatovali. Společnost po šoku přichází k sobě pomalu, každý jednotlivě.

Rok 1952 je podle paměti pana inženýra Havla pro rodinu nejtěžší. Pan inženýr musel opustit Lucernu. Už mu sice tři roky nepatřila, ale nechali ho tam pracovat. Pracoval dobře a zaměstnanci ho měli rádi. Definitivní odchod byl pro něho těžký, byl s podnikem svázán nesčetnými citovými pouty, rodinnou tradicí, celým svým životem. Při stavbě druhé a třetí etapy ho rodiče zasvěcovali do všeho dění technického i restauračního a po maturitě na reálce asistoval dr. Hacarovi při betonářských pracích. Získal v restauračním oboru živnostenské povolení a kromě toho vystudoval na stavebního inženýra.

Po propuštění z Lucerny nastoupil inženýr Václav Havel do sokolského družstva Vzlet, tělovýchovného zařízení, jako vedou-

cí provozního oddělení. Opět si nestěžoval, avšak sotva se rodina uklidnila, že živitel má místo a je s ním spokojen, byl povolán na Národní výbor v Praze 1 ve Vodičkově ulici. Tam mu oznámili, že musí pražský pětipokojový byt v domě číslo 2000 vyklidit pro jiné, potřebnější občany a vystěhovat se do Albrechtic u Liberce, tj. do Sudet, odkud byli předtím vyhnáni Němci a které už byly začátkem padesátých let zpustošené. „Akce B“ znamenala vystěhování reakcionářů, kapitalistů a lidí politicky nevhodných z Prahy. Přátelé se snažili pomoci. Nešlo jen o to, že rodina ztratí v Praze byt, ale přijde i o celé zázemí, živitel o práci, synové o možnost studovat. Poslali petici prezidentu Zápotockému, ministerstvu vnitra, lidové straně, jejímž členem inženýr Havel byl. Usilovali o to, změnit vyhnanství v Albrechticích za Havlov a uchovat si v Praze aspoň malý prostor k přebývání. Léto v tom roce trávila maminka Havlová s Václavem a Ivanem ještě na Havlově.

Když se dědeček, Ing. Hugo Vavrečka, dozvěděl o „Akci B“, rozčílil se tak, že ho ranila mrtvice, a za několik dní, v srpnu 1952, zemřel... Za měsíc nato hlásil zahraniční rozhlas, že Miloš Havel přešel hranice do západního Německa. Všichni mu to sice přáli, ale pro rodinu to znamenalo další represálie. Bylo okamžitě zastaveno už nadějně projednávání „Akce B“ a odklad byl zrušen. Tím zanikl byt, v němž bratři Václav a Miloš vyrostli a kde se narodili a vyrostli také Václav a Ivan. Rodina se uchýlila do pátého patra, kde byl ještě jeden byt, byt malý a částečně pronajatý. Václav tu dostal pokoj do dvora, který se od té doby stal jeho „pelechem“. Maminka měla spoustu práce se stěhováním. Část věcí odvezli na Havlov. Knihy, archiv, starožitnosti a nádobí uložila maminka do krabic, které očíslovala a dala do sklepa. Habánskou a jinou cennou keramiku, asi tři sta kusů, uložila do depozita Uměleckoprůmyslového muzea. Obrazy a sochy, včetně autoportrétu

barokního malíře Kupeckého a portrétů Havlových předků, dala do Národní galerie ve víře, že tam budou nejlíp uložené a rodina je neztratí. Později o všechny tyto věci bez jakékoliv náhrady přišli. Byly zestátněny podle stejného předpisu jako všechny nemovitosti.

Nové zdrcující překvapení čekalo rodinu na Havlově. Hlavní budovu den před jejich příjezdem StB zapečetila s odůvodněním, že je to společný majetek Václava a Miloše Havlových. Všechny věci museli uložit v garáži a neměli kam jít. Pan inženýr se vypravil do Brna, kde prokázal, že Havlov je jeho knihovním majetkem, a asi po šesti týdnech StB Havlov odpečetila. Byl nakrátko zachráněn. V garsoniére v Praze se zato třásli strachy, že je jdou vystěhovat, kdykoliv někdo zazvonil. Nikdo je naštěstí neudal, a tak se v Praze udrželi až do chvíle, kdy „Akce B“ byla odvolána. Zakrátko nato umřela v pražské garsoniére babička Vavrečková. Po rodičích paní Havlové, ačkoliv to byli lidé zámožní, nezůstalo nic než pár kusů oblečení a krásné vzpomínky všech, kdo je měli rádi.

Václav se přestěhoval do čtvrtého patra do pokoje babičky, pracoval tehdy v chemické laboratoři a studoval večerní gymnázium. Ivan se učil jemným mechanikem a začínal také na večerním gymnáziu. V roce 1953 přišla měnová reforma. Postihla všechny, kdo měli nějaké peníze a jistoty do konce života. Rodina Havlova měla ještě pár nezadlužených nemovitostí, daně nedlužili. Horší bylo, že nemohli nic prodávat, protože lidé neměli peníze.

Starosti rodiny se točily pořád kolem studia synů (maminka chtěla, aby po absolvování večerního gymnázia za každou cenu studovali na vysoké škole), kolem existenčních problémů otcova zaměstnání, nouzového bydlení a udržení Havlova. Příjmy z prodeje pozemků na Barrandově už úplně ustaly, ale synové studovali při zaměstnání a také už něco vydělávali.

Strýc Miloš Havel žil v cizině jako vyděděnec. Pokoušel se několikrát podnikat, ale štěstí ho definitivně opustilo, jeho život se stal sérií zklamání a utrpení. V cizině ho navštěvovali jeho starší přátelé Jan Werich, Jiří Trnka, Jiří Krejčík, Zdeněk Štěpánek. Později měl také radost ze svého synovce Václava a byl na něj pyšný. Sledoval jeho zahraniční úspěchy a jezdil po Evropě na premiéry jeho her. Setkali se poprvé v Západním Berlíně v roce 1965 na představení Zahradní slavnosti, kterou tam hrálo Divadlo Na Zábradlí v češtině. Viděli se také v Mnichově a ve Vídni na premiéře Vyrozumění.

Miloš Havel zemřel 23. února 1968. Václav, Olga a pan inženýr Havel jeli na pohřeb do Mnichova. Zdědili po nebožtíkovi 171 marek a 5 feniků. Pan inženýr Havel ve svých vzpomínkách na bratra píše:

„Z rozhovorů s mnichovskými Milošovými přáteli jsem nabyl dojmu, že ku konci svého života se stal z Miloše v Mnichově jakýsi z Batalionu známý doktor Uher (Batalion byl pověstný pražský šantán a doktor Uher byl advokát, který skončil jako piják a recesista, pozn. E. K.). Rád prý vysedával po barech, hostil personál a zajímavě mu vyprávěl své bohaté životní zkazky. Tam, kde ho znali, ho měli rádi. Dle poslední fotografie, byť dobře oblečený, hodně zestárl. Rád vzpomínal na své rodiče. Svou matku měl vždy velice rád.“

Jméno Miloše Havla bylo vyškrtáno z dějin českého filmu.

V památný den první schůzky rodičů Václava Havla doprovodil pan inženýr Havel svou ženu do nemocnice. Bylo to přesně po třiceti pěti letech. Z nemocnice už se nevrátila.

První divadelní hry

Koncem padesátých let probíhal proces, který Václav Havel nazývá procesem sebeuvědomování a sebeosvobodování společnosti. Do té doby se divadlo samo bralo příliš vážně, muselo „zrcadlit současné žhavé dění“, být angažované, ukazovat, co je dobré a co špatné, rozlišovat nápadně kladné hrdiny od záporných. Teď konečně přestávalo aspirovat na morálního a politického soudce. Bylo zase mimoběžné, neideologické, nemoralizovalo a nedávalo žádný uzavřený výklad světa, jako to dělala kamenná divadla po celá padesátá léta. Nebylo náhodou, že proces sebeosvobodování společnosti začal právě v malých divadlech. Divadlo je kolektivní zážitek. Lidé najednou kolektivně slyšeli, co se dlouho nesmělo říkat ani potají. Poslouchali to sice v přítomnosti divadla a reagovali anonymně, ale každé takové představení bylo svátek. Diváci zůstali chyceni a zavázáni. Začali se osvobodovat od strachu, formulovat své pocity, smát se. Společnost se probouzela z letargie, strachu a lhostejnosti. V této poměrně šťastné době začíná Havel psát hry.

„Absurdní divadlo, jak byste je definoval?“ ptá se Karel Hvížďala v Dálkovém výslechu. A Václav definuje:

„Osobně se domnívám, že je to nejvýznamnější úkaz v divadelní kultuře 20. století, protože demonstruje soudobé lidství tak říkajíc v jeho ‚krizovitosti‘. Ukazuje totiž lidství člověka, který ztratil základní metafyzické jistoty, zážitek absolutna, vztah k věčnosti, pocit smyslu. Čili: pevnou půdu pod nohama. Je to člověk, kterému se všechno hroutí, jehož svět se rozpadá, který tuší, že cosi nenávratně ztratil, není však schopen si svou situaci přiznat a skrývá se tudíž před ní... Nelze je (absurdní hry, pozn. E. K.) hrát doslovně, nic ne-